

BAKARA SÛRESİNİN 184. ÂYETİ BAĞLAMINDA ORUCUN FIKHÎ BOYUTU VE TÂKAT TARTIŞMALARI THE FİQH DIMENSION OF FASTING AND THE DEBATES OF STRENGTH İN TERMS OF 184TH VERSE OF SURAH AL-BAQARAH

Geliş Tarihi: 11.05.2020 Kabul Tarihi: 31.08.2020

✉ **ÖMER FARUK ATAN**
DR. ÖĞR. ÜYESİ
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
orcid.org/0000-0002-9570-9674
omeratan@sdu.edu.tr

ÖZ

Bir kavram olarak oruç, farklı mevzularla ilgili olarak Kur'an'da on âyette geçmektedir. İbadet yönünün yanı sıra, ihsâr, temettü, öldürme, yemin ve zihâr keffaretlerinde malî cezalar yerine seçenек olarak oruç zikredilmiştir. İbadet boyutu, Bakara sûresinin 183, 184, 185 ve 187. âyetlerinde olmak üzere dört yerde konu edinilmiştir. Bu âyetler orucun farz oluşu, belli bir topluma özgü olmadığı, hayatı disipline eden takva bilinci, belli bir zaman diliminde olması, tutmama mazeretleri, fidye ve imsak gibi birçok konuyu ihtiva eder. Bu çalışmada Bakara sûresinin 184. âyetinin fikhî yönü, genel olarak tefsir geleneği ekseninde birçok açıdan değerlendirilmiştir. Özelde bu âyet ve kendisinden sonra gelenle ilintili bir şekilde ihtiva ettiği oruç tutmama mazeretleri, bunların kapsamı ve yükümlükleri tahlil edilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında "يطيقون" bağlamında tâkat tartışmaları ve kapsamı değerlendirilmiştir. Âyetlerin sıralaması ve kelimelerinin dizilişi dikkate alınarak ahkâm boyutu analiz edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Bakara sûresinin 184. âyeti yeni bir bakış açısıyla yorumlanmaya ve bununla ilgili fikhî tahliller yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, Ramazan, Oruç, Fıkıh, Tâkat.

ABSTRACT

Fasting is mentioned in the Qur'an in ten verses related to several issues. Besides the aspect of worship, fasting is mentioned as an option that substitutes for financial punishments in the expiations of prevention (ihsar), tamattu, penances of killing, oath, and zihar. The worship dimension of fasting is mentioned in four verses, 183rd, 184th, 185th and 187th verses of Surah al-Baqarah. These verses involve fasting's being a religious duty, not being unique to a specific nation, consciousness of taqwa that disciplines the life, being in a specific period, excuses for not fasting, fidyah, and imsak time. In this paper, the fiqh dimension of the 184th verse of Surah al-Baqarah is evaluated from various aspects based on the tradition of exegesis in general. Particularly, excuses for not fasting as well as the scope and obligations of not fasting are analyzed within the context of this verse and the latter one. The debates of strength and the scope are evaluated in the context of "يطيقون" in the second chapter of the paper. Also, the dimension of rulings (ahkam) is analyzed taking the order of verses and words into consideration. In the light of all the information, we have tried to interpret the 184th verse of Surah al-Baqarah with a new perspective and make analyses from the point of fiqh.

Keywords: Qur'an, Ramadan, Fasting, Fiqh, Strength.

THE FIQH DIMENSION OF FASTING AND THE DEBATES OF STRENGTH IN THE CONTEXT OF THE 184TH VERSE OF SURAH AL-BAQARAH

SUMMARY

Fasting is mentioned clearly in ten verses with its dimension of being a worship, being an option for punishment, and in one verse, as one of the qualities of a Muslim. This subject was mostly detailed in formal terms of fiqh. It was mentioned in Verses 183, 184, 185, and 187 of Surah al-Baqarah based on its worship form and related jurisprudential ahkam. Looking at the order of the verses and the pattern of words, the related ahkam, a Qur'anic method, is understood to be developed gradually. While some have believed that its jurisprudential ahkam was narrowed in relation with other verses before and during revelation, others evaluated the verse within its own context. Accordingly, the ahkam was built by the interpretation of the concepts included in each verse.

In light of these verses, such factors as the process of fasting's being obligatory, its legal status before the verse, its timing and duration, excuses for not fasting and the requirements it brings along, and the interpretations and conflicts emerging in this context have diversified the subject. Although there has been no debate about fasting's being a fardh (obligatory act), there have been various views on temporary and permanent excuses and their scopes. In Verse 183 of Surah al-Baqarah, it is emphasized that fasting is not unique to Muslim ummah but rather it is an ancient form of worship practiced in ancient societies, and it is stated that it was made obligatory by also mentioning its disciplinary aspect about life. The Verse 184 of Surah al-Baqarah, the main subject of the study, mentions the first jurisprudential information about fasting. In this verse, fasting is described in general terms, and started to be formed with a gradual method. Therefore, the verse was evaluated in terms of its ahkam in fiqh in general, and the discussions on strength were reviewed based on the word "يُطِيقُونَ" particularly. First, each concept in the verse was reviewed, and then the conflicts shaped around them were indicated.

The views on the intended meaning of "a limited number of days", the context of fasting before Ramadan and its obligatory aspects were compiled. Hence, fasting responsibilities of Muslims, which were declared as Sunnah before the revelation, were discussed. Related views were shared and selected opinions were presented. The excuses mentioned in the verse were examined along with their nature; and related jurisprudential conflicts were interpreted. Sickness and traveling were discussed as the two excuses in connection to strength. Severity of the sickness, the way it is accepted as an excuse by the religion, and whether it is temporary or permanent are clarified. Different approaches to this excuse were interpreted. The obligations that occur depending on the state of sickness were mentioned. The inclusion of pregnant and breastfeeding women in this scope was evaluated accordingly; different aspects and judgments in the fiqh

were described along with sectarian differences. The provision(s) mentioned in the verse for the elderly about their fasting obligations were evaluated. Traveling was reviewed as the other excuse with its extent, quantity and quality as well as the relevant ahkam. Provisions and the easiness introduced by the verse(s) during and after the judgement were described. They were evaluated in the context of the verse and their relationship with the other verse. Strength was examined in the second part of the study along with the jurisprudential ahkam required by it. Its relation with the previous issues were explained. Interpretations were made on wording; and its effects on the meaning as well as the provisions it causes were discussed. The changes in meaning according to different styles of recitation and grammar analysis were clarified. Its scope and how it effects the excused groups were interpreted. Its relation with the next verse was examined, and the options brought by it were clarified. How related provisions were shaped during revelation was explained. Other excuses implicitly implied by the verse were mentioned along with their rulings. Different approaches were evaluated and its consequences in the fiqh were discussed. In addition to the interpretation of the verse within its own context, conflicts emerged based on its legal connections to the other verse. The controversial issues within the two verses were mentioned. Different opinions were presented along with the evidences they relied on. Accordingly, it was explained who the strong and weak ones are, and what their obligations regarding fasting are. The jurisprudential interpretations of those who think that it was an option were examined, and related views were shared. The concepts of qada and fidyah, which are required in the axis of strength or other excuses, were evaluated and the requirements of it are mentioned. The jurisprudential ruling for qada and under which circumstances it is required were examined. It was explained in which excuses and for whom it is an option or an obligation. The duration for the fulfillment of qada and the discussions on time limitation were clarified. Fidyah was mentioned as another obligation along with its scope. Its place in the worship of fasting and its aspect of being an option were discussed. The views of those who evaluate the verse within itself, and of those who consider it together with the other verses, were discussed as well. Holders of different opinions were evaluated with their evidences, and the relationship with the other verse were reviewed. Finally, which stages fasting went through in the process of being obligatory, the jurisprudential status of previous fasts, and the development of the provision were evaluated. Within this process, the framework of excuses and their place in the establishment of jurisprudential ahkam were examined. Related technical details were given, and the conflicts regarding fasting's turning into a formal form were expressed.

GİRİŞ

O ruç, farziyeti konusunda tartışma bulunmayan bedenî bir ibadettir. Sözlük anlamı yemek, konuşmak ve yürümek gibi eylemlerden uzak durmak ve bir şeye karşı kendini tutmak manasına gelen oruç (savm/sıyâm),¹ terim olarak belli şartları taşıyanların ibadet kastı/niyeti ile fecr-i sadıktan güneş batışına kadar belirlenen vakitte yeme, içme ve cinsellik gibi biyolojik ihtiyaçlardan uzak durma şeklinde tanımlanabilir.²

Oruç, hicrî ikinci yılda Medine döneminde farz kılınmıştır.³ Kur’ân’da toplamda on yerde sarih/lafzî şekilde geçen oruç, ibadet boyutunun yanı sıra cezaî işlemlerde seçenek ve bir âyette de Müslümanın niteliklerinden biri olarak zikredilmiştir.

Bakara sûresinin 183, 184, 185 ve 187. âyetlerinde orucun farziyeti, ibadet boyutu ve bununla ilgili fikhî ahkâm beyan edilmiştir.⁴ Bakara sûresinin 196. ve Mâide sûresinin 95. âyetlerinde oruç, hac ve umre ahkâmı bağlamında geçmektedir. İhsâr, temettü ve ihram/Harem bölgesindeki av yasağını çiğneme durumunda şükür veya ce-

¹ Bk. Ebû Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), “Savm”, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân* (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997), 2: 380; Ebû’l-fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî (ö. 711/1311), “Savm”, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 8: 308. Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 414.

² Bk. İsfahânî, “Savm” 2: 380; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1234), *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 1: 125; Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni elfâzi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1425/2004), I, 616; Fikret Karaman - İsmail Karagöz - İbrahim Paçacı - Mehmet Canbulat - Ahmet Gelişgen - İbrahim Ural, “Oruç”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 534.

³ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, ts.), 83.

⁴ Bk. el-Bakara, 2/183-184-185-187.

zaî⁵ işlem seçeneklerinden biri olarak oruç tutulması gerektiği bildirilmiştir.⁶ Öldürmenin dünyevî cezasını konu edinen Kur’ân’daki tek yer, Nisâ sûresinin 92. âyeti olup burada oruç, keffâret şıkları arasında zikredilmiştir.⁷ Mâide sûresinin 89. âyetinde oruç, yerine getiril(e)meyen (münâkid) yeminin keffâretiyle alakalı varit olmuş, malî imkânlardan yoksun olanın (tertîbî) dördüncü seçenek olarak üç gün oruç tutması istenmiştir.⁸ Fikhî ahkâm dışında orucun geçtiği tek yer olan Ahzâb suresinin 35. âyetidir. Burada Müslümanın övgü makamında özellikleri sayılmış ve bunlardan birisinin oruç tutanlar olduğu ifade edilmiştir.⁹ “Zihâr”ın konu edildiği Mücâdele sûresinde oruç, keffâret bağlamında zikredilmiş ve zihârdan dönmek isteyenlere terettüp edecek cezai işlemlerdeki seçeneklerden biri olarak sayılmıştır.¹⁰

Fikhî yönü sadece Bakara sûresinde varit olan oruç, peş peşe üç ve bir âyet arayla olmak üzere toplamda dört yerde geçmektedir. Bu âyetlerin iniş süreci incelendiğinde birçok ahkâmda olduğu gibi orucun tedricilik dâhilinde farz olduğu görülmektedir.

Bakara 183. âyetinde orucun bu ümmete mahsus olmadığı, önceki toplumlarda da bilinen kadim bir ibadet olduğu¹¹ vurgusu yapılarak farz kılındığı bildirilmiştir.

Bakara sûresinin 184. âyeti -farz olduğu ifade edilen âyetten sonra geldiği için- orucun ilk fikhî bilgilerini vermektedir. Çalışmada bu âyet bağlamında genel olarak fikhî hükümler ve özelde âyette geçen “يطيقون” fiilinden hareketle tâkatın neler olduğu, kapsamı ve getirdiği yükümlülükler zikredilecektir. Bununla birlikte hastalık ve yolculuk mazeretlerinin çerçevesi ve bununla ilgili diğer hususlar ele alınarak ahkâmı belirtilecektir. Bu mazeretlere terettüp eden kaza ve fidye kavramları değerlendirilecektir. Makalemiz fikhî ekseninde olmakla beraber tefsir ve Arapça gibi farklı disiplinlerden de yararlanılmaya çalışılacaktır.

184. âyet, genel olarak belirtilen ibadeti tedrici bir metotla şekillendirmeye başlamıştır. “Sayılı günler” ifadesiyle Ramazan dışında tutulan oruç veya Ramazan orucu kastedilerek azlığına dikkat çekilmiş, son hali tahdit ve tayin edilmiştir. Bu âyette ayrıca hastalık ve yolculuk mazeret olarak sayılmış daha sonra tutulmasıyla ilgili bir kolaylık getirilmiştir. Bu husus-

⁵ Bk. Sa‘îd b. Abdülkâdir Bâşnefer, *el-Muğni fî fikhi’l-hacc ve’l-‘umre* (Beirut: Dâru İbni Hazm, 1427/2006), 160-161; İsmail Karagöz - Mehmet Keskin- Halil Altuntaş, *Hac İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 117.

⁶ Bk. Bakara, 2/196; el-Mâide, 5/95.

⁷ Bk. en-Nisâ, 4/92.

⁸ Bk. el-Mâide, 5/89.

⁹ Bk. el-Ahzâb, 33/35.

¹⁰ Bk. el-Mücâdele, 58/4.

¹¹ Bk. Yitik, *Oruç*, 33: 414-415.

tan sonra “(zorla) güç yetirme(me)” şeklinde tarif edilen ve kapsamı tartışılan “tâkat” ifadesi ele alınmış ve fidye verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Âyet seçenek sunan bir genellik ile oruç tutma veya fidye vermeyi kişinin ihtiyarına bırakmıştır. Ancak oruç tutmanın daha evla olduğu ifadesiyle nihayet bulmuştur.

Konuyla ilgili üçüncü âyette Ramazan ayı zikredilerek bu zaman diliminde vahiy iniş sürecinin başladığı ifade edildikten sonra önceki âyetlerin bir seçenek olarak sunduğu genellik daraltılarak emir kipiyle oruç tutulması emredilmiştir. Oruç tutmama mazeretleri ikinci defa verilerek bununla alakalı hüküm son haline kavuşturulmuştur.

Orucun ibadet yönüyle ilgili son âyet Bakara sûresinin 187. âyetidir. İmsak vaktiyle ilgili bir düzenleme getiren bu âyet, önceden bilinen bir yasağı kaldırarak, oruç vaktini fecrin doğuşu ve güneş batması arasında daraltmış ve imsakin son zamanını açıklığa kavuşturmuştur.

1. BAKARA SÜRESİ 184. ÂYETİNİN GENEL FIKHÎ AHKÂMI

Orucun ikinci defa zikredildiği ve tutmama durumunda fidye verme gerekliliğinin ifade edildiği Kur’ân’daki tek yer, Bakara sûresinin 184. âyetidir. Âyet; orucun sayılı gün olması, bu zaman diliminin sınırı, hastalık, yolculuk, zorlanma/güç yetirme(me) gibi mazeretler için fidye verme zorunluğunun yanı sıra oruç tutmanın tercih edilmesi gibi birçok ahkâmı ihtiva etmektedir. Bu ihtilafların temelinde kıraat farklıları, rivayetler ve gramer tartışmaları yatar.

Bakara sûresi 184. âyette orucun tedricen farz kılınmasının ikinci aşaması ve formel bir ibadete dönüşmesinin yanı sıra hastalık ve yolculuğun oruç tutmamada mazeret olduğundan söz edilmektedir. Akabinde üçüncü mazeret olarak güç yetirme(me)k/meşakkatle tâkat getirmek hususunda fidye verme seçeneği zikredilmektedir. Dolayısıyla genel olarak mazerete binaen oruç tut(a)mayan kişiler ve bunun neticesinde ne yapmaları gerektiği konu edilmektedir.

1.1. Ramazan Orucunun Farz Kılınma Süreci

Âyetlerden hareketle Ramazan orucunun farziyeti ile geçen rivayetlere dayalı şu bilgiler mevcuttur:

1. Âyetteki “sayılı günler” ifadesiyle Âşûrâ ve her aydan üç gün (Ey-yâm-i Bîyz) oruçları farz kılınmıştır.¹²

¹² Ebû Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Havârizmî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-akâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Kahire: Mektebetü Mısır, ts.), 1: 205; Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1415/1995), 3: 78; Ebû Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vil* (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1420/1999), 1: 279.

2. Âyetin devamındaki “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya **güçleri yetmeyenlere** bir fakiri doyuracak fidye gerekir.” (el-Bakara, 2/184) açıklamasıyla önceki oruçlar kaldırılarak, Ramazan orucu farz kılınmıştır. Ancak mazeret olmadığı halde oruç tutulmayıp fidye verilmesine izin verilmiştir.¹³

3. Bakara sûresi 185. âyette “*oruç tutsun*” emriyle fidye seçeneği ortadan kaldırılarak son şekli belirlenmiştir. Böylece mazeret sahibi olanların fidye, bunun dışındakilerin Ramazan orucunu tutmaları istenmiştir.¹⁴

Kaynaklarda geçen bu dağınık bilgi, sistematik bir hale getirildiği takdirde Ramazan orucunun, tedricî olarak şu aşamalarda farz kılınarak nihâî halini aldığı söylenebilir:

Cumhura göre “*sayılı günler*” ifadesinden maksat; Ramazan ayı olduğu için önceki oruçlar değil, tek aşamayla Ramazan orucu farz kılınmış¹⁵ ve kişinin güç yetirdiği halde oruç tutmayıp fidye verebileceği ifade edilmiştir. Sonraki âyette “*oruç tutsun*” emriyle genel olan fidye seçeneği daraltılarak sadece mazeret haliyle sınırlandırılmıştır. Bundan dolayı ilk iki maddeyi birleştirip teke indirmek de mümkündür.

Ayrıca Ramazan öncesi Âşûrâ orucunun farz oluşu, rivayetlere ve bununla ilgili yapılan yorumlara dayanır. Bununla beraber Âşûrâ ve Eyyâm-i Bîyz’in Hz. Peygamber’e farz kılındığı ifade edilse¹⁶ de buna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Zira bu oruçların nafîle olarak tutulması istenmiştir.¹⁷

1.2. Oruç Tut(a)mama Mazeretleri

Kur’ân-ı Kerim’deki “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde tutar (/kaza eder).” (el-Bakara, 2/184) âyetiyle hastalık ve yolculuğun -genel olarak- oruç tutmamak için birer mazeret olduğu ifade edilmiştir. Takip eden âyette de “*oruç tutsun*” emrinden sonra oruç tutmanın herkese farz olduğu anlaşılmasın diye “Kim o

¹³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3: 78; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1420/1999), 1: 211; Nâsiruddîn Ebû Sa’îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286), (“Şeyh Zâde” haşiyesiyle birlikte) *Envâru’l-tenzil ve esrârü’l-te’vil* (Beyrut: Dâru’l-kütübîl-‘ilmiyye, 1434/2013), 2: 446; Muhammed ‘Alî es-Sâbunî, *Revâi’u’l-beyân tefsîru âyâtî’l-ahkâm mine’l-Kur’ân* (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 1432/2011), 1: 185.

¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3: 79; Kurtubî, *el-Câmi’*, 1: 211.

¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3: 78.-80; Kurtubî, *el-Câmi’*, 1: 211; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (ö. 1390/1970), *et-Tahrîr ve’l-tenvîr* (Tunus: Dâru Suhnûn, ts.), 2: 161.

¹⁶ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*; 2: 162.

¹⁷ Elmalî Hamdî Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012), 1: 610.

anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınıca) başka günlerde tutsun (/kaza etsin).” (el-Bakara, 2/185) ifadesiyle ruhsatlar ikinci defa zikredilmiştir. Aşağıda detayları belirtilmekle beraber genel olarak mazeret sahiplerinin meşakkat/zarar görmeyeceklerse oruç tutmalarının daha uygun olduğu ifade edilmiştir.¹⁸

1.2.1. Hastalık ve Yaşlılık

Hastalığın boyutuyla ilgili olarak üç görüş serdedilmiştir. Cumhura göre “Allah size kolaylık ister, zorluk istemez” (el-Bakara, 2/185) ifadesiyle oruç tutmanın sağlığa zarar vermesi, mevcut hastalığın ilerlemesi veya iyileşme süresinin gecikmesi şeklindeki üçlü mazeret durumunda bozmayı/tutmamayı gerektirecek bir hastalığın olması gerekir.¹⁹

Hastalık boyutunu daha geniş tutanlara göre -âyetin genel anlamından hareketle- ufak bir rahatsızlık da olsa veya bir kısım fukahaya göre oruç tutmasıyla meşakkatin olması halinde bunun bir mazeret olduğu kabul edilmiştir.²⁰

İyileşme umudu olan ve kronik olmak üzere hastalık iki türdür. Ramazan sürecince rahatsız olan hastaların daha sonra sadece kaza orucu tutmaları gerekirken, iyileşme umudu olmayanların fidye vermesi yeterlidir.²¹

Kaynaklarda yaşlılık için “الشيخ الهرم/الفاني (pir-i fani)” tabiri kullanılsa da kişinin sağlığı ve bünyesi farklılık arz ettiğinden dolayı ihtiyarlığın alt sınırını belirlemek zordur. Bundan dolayı “yaşından ötürü oruca tâkat getiremeyenler” şeklinde genel bir kural getirilebilir. Bu özelliği taşıyan yaşlılar, kronik hastalık kapsamında değerlendirildiği için kaza orucu tutmayıp sadece fidye vermeleriyle zimmetlerinden oruç borcu düşer.²²

1.2.2. Hamile ve Emzikli Olmak

Hamile ve emzikli kadınlar, geçici hastalık kapsamında değerlendirilmesinin yanı sıra, ikisine özgü hükümler olduğu için fıkıhta ayrıca ele alınmaktadır. Bu iki mazeretin ruhsat kapsamında değerlendirilmesinde görüş

¹⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, 2: 134.

¹⁹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1: 205; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 81; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 211; İbn ‘Âşûr, *et-Ta.rîr ve t-tenvîr* 2: 162; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 188; Vehbe ez-Zuhaylî (ö. 1436/2015), *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akâdeti ve ş-şerî'ati ve'l-menheç* (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-mu'âsır, 1411/1991), 2: 136.

²⁰ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1: 205; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 81; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 211; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 186-187.

²¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 643; Muhammed Emîn (İbn ‘Âbidîn) (ö. 1307/1889), *Reddû'l-muhtâr 'alâ'd-dürri'l-muhtar şerhu Tenvîru'l-ebşâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994), 3: 410.

²² Burhânüşşerî'a Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî (ö. VII/XIII yüzyılın son çeyreği), *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâili'l-Hidâye* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 61.

birliği olmakla beraber, kaza ve fidye gerekliliğiyle ilgili olarak farklı görüşler vardır. Malikî ve Hanefî mezhepleri -başka bir rahatsızlıkları yoksa- daha sonra her halükârda sadece kaza orucu tutmalarının yeterli olduğunu ifade ederken, Şafî ve Hanbelîlere göre kendi sağlıklarından dolayı tutamıyorlarsa kaza, çocuklarından dolayı ise kaza ile beraber fidye gerektiğini zikretmişlerdir.²³

1.1.3. Yolculuk

Yolculuğun mazeret boyutu; nicelik, nitelik ve mahiyet olarak üç açıdan değerlendirilebilir:

Yolcuğun süresiyle alakalı olarak dört rekâtli namazları kısaltma mesafesi esas alınmış²⁴ ve bunun ne kadar olduğu bu konuda da tartışılmıştır. (Yaklaşık 90 ile 120 km. arasına tekabül eden) 48 veya 72 saatlik yolculuk şeklindeki farklı görüşler olmakla beraber, Evzâ‘î 24 saatlik kısa yolculuğu da ruhsat için yeterli görmüştür.²⁵

Cumhura göre yolculuk ruhsatından yararlanma şartı -âyetteki “على” harf-i cerrinden hareketle “yolculuk üzerindeyken” şeklinde anlaşıldığı için, niyet etme değil- sefere fecirden önce fiilen çıkmış olmasıdır. Şayet daha sonra çıkılırsa -hazar tarafı esas alındığı için- bu seçenek ortadan kalkar. Hanbelîler ise bunu şart koşmadıkları halde “hilaftan kurtulma” ilkesinin gereği olarak oruç tutmayı faziletli görürler.²⁶

Âyetin anlamını mutlak olarak değerlendiren Mâlik, Ebû Hanîfe ve Şafî gibi fukahanın çoğu, oruç ve iftar şeklindeki iki ruhsatın olduğu, ama “...Oruç tutmanız sizler için daha hayırlıdır.” (el-Bakara, 2/184) âyetinden hareketle zahmetli olmayan yolculukta farz orucu tutmanın daha faziletli olduğunu ifade ederler.²⁷ Ancak İbn Hanbel ve Evzâ‘î gibi fakihler bu konuda daha esnek davranarak “...Allah sizlere kolaylık diler, zorluk dilemez.” (el-Bakara, 2/185) âyetine binaen, ruhsatla amel etmeyi uygun bulup oruç tutmamayı evla görürler.²⁸

Hac, ilim tahsili, sıla-i rahim ve geçim gibi dinen meşru olan yolculuk-

²³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 87; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 644; Abdurrahman el-Cezîrî (ö. 1360/1941), *Kitâbü'l-Fıkh 'ala'l-mezâhibi'l-erbe'a* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2011), 1: 520-521; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 194; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 134; Vehbe Zuhaylî (ö. 1436/2015), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1433/2012), 2: 569/607.

²⁴ Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh*, 1: 521.

²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 81-82; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 212; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 188.

²⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 212; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2: 447; Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh*, 1: 521; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 163; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2: 564.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 89; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 214/219.

²⁸ Râzî, 3: 84-85; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 214/219; Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh*, 1: 521-522; Sâbûnî, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 191-192.

larda -namazda da olduğu gibi- oruç tutmama ruhsatından yararlanmada bütün fukaha hem fikirdir. Şayet yolculuk masiyet/günah (el-masiyet bis-sefer) halinde yapılıyorsa cumhur bundan istifade edilemeyeceğini, Hanefiler ise -ruhsatın genel niteliğinden dolayı- her halükârda bundan yararlanılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁹

1.3. Fıdye Yükümlülüğü ve Miktarı

Tâkatın kapsamında ilgili ihtilaflar ekseninde, fidyenin gerekliliği ve bunun bir seçenek veya zorunluluk olup olmadığı tartışılmıştır. Bundan dolayı geçici ve daimi mazeret sahiplerinin durumu ve buna bağlı olarak hangi ruhsatların buna dâhil olduğu yorumlanmıştır.

Yaşlılık ve kronik rahatsızlıklarda oruç tutma yerine fıdye seçeneğinde ittifak varken -yukarıda mazeretler hususunda serdedildiği gibi- daha sonra oruca tâkat getirme ve geçici mazeretlerde bu husus tartışılmıştır.

Cumhur fıdye vermeyi, kronik hastalık ve -âyette sarih olarak ifade edilmeyen- yaşlılıktan dolayı oruç tutulamayan sürekli mazeretlerle sınırlı tutar.³⁰ Ancak diğer görüş sahipleri fıdye kapsamını -tafsilatı, tâkat tartışmaları başlıkları altında verileceği gibi- daha geniş tutarak oruç ibadetinin iki seçenekli olduğunu belirtir.³¹

Bir günlük oruç için fıdye, cumhura göre ikamet ettiği şehrin temel gıda maddesinden bir avuç (675 gr) iken, Ebû Hanîfe'ye göre -fitre miktarıyla aynı olduğundan dolayı- buğdaydan yarım sâ (1375,5 gr) ve kuru hurma ile arpa gibi yiyeceklerden bir sâ (2751 gr) verilir.³²

1.4. Orucun Kazası

Sağlıklı ve mukim olana orucun farz olduğu,³³ hastalık ve yolculuk durumunda oruç tutmama ruhsatının olduğu âyetle bilinmektedir. Ancak bu durumda “kaza, oruç tutmama durumunda mı yoksa bozduğu zaman mı gerekir?” şeklindeki soruya şöyle cevap verilmiştir: “Âyetteki ‘*başka günlerden sayısınca*’ ifadenin zahirinden bozma/tutmama kaydı olmaksızın genel anlaşıldığına göre böyle bir itiraz yersizdir.”³⁴ Bu tartışmanın pratik faydası, başlanılan bir ibadetin ifsat edilmesiyle kaza, başlanmadıysa sadece fıdye seçeneğini doğurup doğurmadığıyla ilgilidir.

Bir aylık zaman dilimi olan Ramazan’ın kazası otuz gün olarak stan-

²⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 212; İbn ‘Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 403; Cezûrî, *Kitâbü'l-Fıkh*, 1: 522; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 138.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 166.

³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 206; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 166.

³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 206; Râzî, 3: 89; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 141.

³³ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 133.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 84.

dart değildir. Kamerî takvim hesabına göre zimmetinde sabit olduğu yılın (29/30) günü kadar kaza tutması gerektiği belirtilmiştir.³⁵

Cumhura göre kazaları peş peşe tutmanın şart olmadığı hükme bağlanmıştır. Çünkü âyette³⁶ buyurulduğu gibi art arda değil, dağınık olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Aynı zamanda Hz. Âişe “فعدة من أيام أخر (başka günlerden sayısınca)”nın devamında “متتابعات (peş peşe)” kelimesinin olduğunu³⁸ ama daha sonra düşüğünü ifade etmiştir.³⁹ Çoğu fakihin dile getirmediği bu bilgi muhtemelen mushaflarda derkenar notu olup, âyetten olmadığı düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Âyetin genel anlamına göre hüküm veren Hanefiler dışındaki fukaha, -kişinin keffaret ödemesi gereken rivayetleri esas alarak- bir sonraki Ramazan’a kadar kaza tutmadığı takdirde kazayla beraber keffaret de ödemesi gerektiğini ifade ederler.⁴⁰

Ayrıca orucun kasıtlı bozulması durumunda sünnetle sabit olan keffaretin gerekliliği ile ilgili farklı içtihatlarında bulunulmuştur. Malikî ve Hanefî Mezhebi -hadisteki kasıtlı oruç bozma illetini genel aldıkları için- yeme/içme veya cinsel ilişkide bulunmada keffaret gerektiğini ifade eder. Şafî ve Hanbelîler ise hadiste bahse konu olan cima ve buna götüren saiklerle oruç bozmayı sınırlı tutarak yeme/içme durumunda keffaret gerekmediğini belirtirler.⁴¹

2. TÂKAT TARTIŞMALARI

Âyetteki hastalık ve yolculuk mazeretlerinden sonra oruç yükümlülüğünü ifade eden “يُطِيقُونَ” fiili zikredilmiştir. Bunun tâkat bağlamında anlamı ve kapsamı müzakere edilmiş ve bundan hareketle fikhî yorumlar yapılmıştır. Bu kelime; boyna takılan tasma, çember ve kemer gibi anlamlara gelen “طوق (tavk)” kökünden türemiştir.⁴² Âyette geçen bu fiile “güç yet(ir)

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 214; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkh*, 1: 525; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 164; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 138.

³⁶ el-Bakara, 2/184.

³⁷ Bürhânüddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl er-Rüşdânî el-Mergînânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-hanifiyye, ts.) 1: 137; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 205; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3: 89; Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 215; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 165; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 139.

³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 205.

³⁹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 165.

⁴⁰ İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 405; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkh*, 1: 525; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 139; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2: 568-569.

⁴¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1: 137; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 648; Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkh*, 1: 509-513; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2: 573-575.

⁴² İsfahânî, “Tavk”, 2: 407; İbn Manzûr, “Tavk”, 9: 161-162.

emiyor” ve “zor(lanarak) tutuyor”⁴³ gibi birbirine yakın olumsuz (ve bunu çağrıştıran) anlamlar verilmekle beraber “gücü yetiyor” şeklinde olumlu mana da verilmiştir.⁴⁴

Mana farklılığının başlıca gerekçeleri “يَطِيقُونَ”ye yüklenen anlamla beraber kıraat farkları ve gramer tahlilleridir. Bundan dolayı meselenin lafız ve mana açısından incelenmesinde yarar vardır. Bunların zikredilmesiyle ortaya konan hüküm daha iyi anlaşılabilir.

2.1. Lafzî Tartışmaların Manaya Etkisi

Yukarıda da görüldüğü gibi “يَطِيقُونَ”ye genel olarak ya “güç yetmeme” manasında olumsuz bir fiil ya da güç yettiği halde “zorlanma” anlamları verilmiştir. Zahmet çekerek bir şeye güç yetirmek⁴⁵ anlamında olan tâkat kelimesini, Araplar “أطاق الشيء” cümlesinde olduğu gibi gücünün -büyük bir meşakkat çekecek şekilde- zayıflığının son noktası olduğu zaman kullanır.⁴⁶ Burada verilen iki mananın arka planında telaffuz ve takdirler de rol almış ve hükmün süreci bu bilgiler üzerine tesis edilmiştir.

2.1.1. Kıraatler

“يَطِيقُونَ” kelimesinin kıraat farklılıklarıyla beraber, kendisine yüklenen mana ve takdirler, neticede hükmün iniş süreciyle birlikte âyete farklı meâller verilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada en meşhur kıraate göre “يَطِيقُونَ” esas alınmakla beraber, bu fiilin okunuşu ile ilgili ikisi yazılış ve biri telaffuz olmak üzere toplamda üç kıraat vardır:

a. İbn Abbâs’tan meşhur olarak nakledilen cumhurun kıraatinde bu kelime “yutîkûne” şeklinde okunmuştur. Bu okunuştaki “yutîkûne” kelimesi mücerred/yalın “طاق” fiilinin if’âl babına aktarılmasıyla olan “أطاق”nin fiil-i muzarisidir. Zahmet çekerek bir şeyi üstlenmek manasında⁴⁷ olan fiilin aşağıda belirtilen “يَطْرُقُونَ” kıraati anlamında olduğu lügatçiler tarafından kabul edilmiştir.⁴⁸

b. Yukarıdaki okunuştan farklı olarak Mücâhid’in rivayet ettiği kıraatte yalın “طاق”nin muzarisi “يَطِيقُونَ” okuyuşudur. Ancak bu fiilin okunuşu sarf

⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 610; Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 27.

⁴⁴ Muhammed Esed (ö. 1412/1992), *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999), 1: 51.

⁴⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münir*, 2: 128.

⁴⁶ Sâbüni, *Revâi'u'l-beyân*, 1: 183.

⁴⁷ Muhyiddîn ed-Dervîş (ö. 1402/1982), *‘İrâbü'l-Kur'âni'l-kerim ve beyânüh* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1432/2011), 1: 235.

⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 206; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 85; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1: 219-220.

ilminin ‘ilâl kurallarına uymadığı için kabul görmemiştir.⁴⁹

c. Hz. Âişe ve İbn Abbâs’a isnat edilen bir başka kıraate göre ise mücerredinin tef’îl babında “يُطَوَّقُونَ” okunmuş ve “onu tutmakta zorlanan” şeklinde anlam verilmiştir.⁵⁰

2.1.2. Gramer Tahlilleri

Birbirlerine yakın anlam verilse de farklılığın gerekçelerinden biri, şüphesiz Arap dilinin özellikleridir. Kastedilen anlama ulaşmak için gramer açısından farklı analizler yapılabilir. Bu değerlendirmelerin gerekçesi -mensûh olduğunu düşünmeyenlerin- “tâkat” kelimesine olumsuz mana verme çabasıdır. Zira verilen hükümlerle bağdaşması için bu tahliller yapılmış, nihaî olarak verilen mana anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylelikle içtihadın, bir yönüyle dilbilgisi tahlillerinin üzerine ikame edildiği anlaşılıyor. Bunlar:

a. Olumsuzluk edatı takdir etme:

Âyetin başındaki şart edatının anlamda olumsuzluk etkisi yaptığı ve bundan dolayı “يُطَيِّقُونَ” fiilinin “güç yetirememe” manasında olduğu ifade edilmişse de bu görüş dilbilimcileri tarafından kabul görmemiştir. Âyette geçen fiilin olumlu olduğunu düşünenler “يُطَيِّقُونَ” öncesi olumsuzluk edatı olduğunu iddia ederek “لا يُطَيِّقُونَ”⁵¹ takdirinde olduğunu düşünmüşler ve “güç yetirmiyorlar” anlamında çevrilmiştir.⁵²

b. Fiil babının manaya katkısı:

“يُطَيِّقُونَ” fiilinin yapısı incelendiği takdirde görülecektir ki mücerred/yalın “طاق”nin muzarisi değil, “أَطَقَ” babının muzarisidir. Zira “طاق”nin muzarisi “يطوق” (güç yetiriyor/tahammül gösteriyor) dur. Temel aldığımız kıraate göre bu fiil, if’âl babının karakteristik özelliği, lazım/geçişsiz olan fiili müteaddî/geçişli yapmasıdır. Ancak nadir de olsa bu bab, yalın haldeki fiilin anlamını ortadan kaldırarak olumsuz hale getirmek için kullanılır.

Bunun Arap dilinde örnekleri mevcuttur. Bunlardan bazılarında; نَفَقَ (malı iyi sattı/münafık oldu) أَنْفَقَ (harcadı/münafıklığı ortadan kaldırdı), عَرَبَ (-midesi- bozuldu) أَعْرَبَ (hastalığı ortadan kaldırdı/iyileşti) ve عَجَمَ (noktaladı) أَعْجَمَ (noktaları sildi)⁵³ örneklerinde olduğu gibi “if’âl” babının başındaki hemze, “hemze-i izale” olduğuna göre; “يطوق/طاق güç yetirdi/yetiriyor” manasında iken, “يُطَيِّقُ/أَطَقَ güç yetirmedi/yetirmiyor” şeklinde

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 597.

⁵⁰ Râzî, *Mefâitihü'l-gayb*, 3: 86; Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 597-598.

⁵¹ Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007), 1: 649.

⁵² Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 620; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 128.

⁵³ Bk. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-hanifiyye, ts.), 24-25.

olumsuz bir anlama dönüşür.

Bu fiilin olumsuz bir anlam taşıdığı bab değişimiyle değerlendirilirse, nefiy edatı takdiri veya şart cümlesinin manaya olumsuz etkisi gibi tartışılan ve zorlama olan varsayımlara gitmeye ya da olumlu kabul edilip âyetin mensûh olduğu iddiasından bahsetmeye ihtiyaç kalmayacaktır.

2.2. Tâkat Tartışmalarının Fıkhî Değerlendirmesi

Tâkatın ifade ettiği anlamdan hareketle kapsamı ve iniş sürecindeki tedricilik değerlendirilmiştir. Geçici ve sürekli mazeretlerine binaen kimlerin bu grupta bulunduğu ve yükümlüklerinin neler olduğu, kendilerine ihtiyarî/ıztırrarî hangi seçenekler sunulduğu ile ilgili ihtimaller zikredilmiştir. Âyeti mevcut anlamıyla değerlendirilenlerin yanı sıra, peşinden gelen âyet(ler)in öncekinin hükmüyle ilgili getirdiği yeni bir boyut veya genişletme/daraltma açısından farklı yorumlar yapılmıştır. Âyetlerin iniş sürecinde hükmün nihaî değerlendirmeleri, üç başlık altında ele alınabilir.

2.2.1. Tâkatın Kapsamı

Âyette hastalık ve yolculuk mazeretleri zikredilince, başka günlerde sayısınca oruç tutulması gerektiği ifade edilmiş ve daha sonra da tâkattan bahsedilmiştir. Bunun, ruhsatların peşinden gündeme gelmesi farklı mülâhazalara sebep olmuştur. Bu iki mazeretin kastedilmesinin yanı sıra, bunun dışındakiler veya bunları içine alacak daha geniş bir çerçeve çizilmesiyle ilgili ihtilaflar olmuştur. Bu tartışmalar, üç görüş şeklinde ortaya çıkar:

a. Cumhur, âyetin iniş süreci ve diğer delilleri de beraber değerlendirerek burada sağlıklı ve mukim kişilerin kastedildiğini, onları oruç ve fideye seçeneği arasında muhayyer bıraktığını ifade eder.⁵⁴ Daha sonra da bunun nesh edilip fideye seçeneğinin kaldırılarak oruç tutmaları gerektiğini söyler.⁵⁵

b. Âyetin siyakını dikkate alan ikinci görüş, hasta ve yolculuk mazeretinin oruca güç yetirenler ve zorlananlar olarak iki şekli olduğunu söylemiştir. Âyetin başında bu mazerete binaen ruhsat kullanıp tâkat getirenlerin daha sonra kaza tutması gerektiği zikredilmektedir. “يطبقون” ifadesiyle ise bu iki mazeretten dolayı oruç tutamayıp daha sonra güç yetiremeyen ikinci grup kastedilmiştir. Bunların yükümlülüğünün fideye seçeneği olduğu belirtilmektedir.⁵⁶

c. Bir başka görüşte ise, bu hükmün yaşlılar hakkında olduğu söylenmiştir. Çünkü tâkat, güç yetirme anlamında olduğu için burada zahmetle

⁵⁴ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1: 206; el-Hâfız ‘İmâduddîn Ebû'l-fidâ İsmâ'il b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1322/2001), 1: 158; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 166.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 166.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2: 166.

oruç tutanlardan bahsedildiğine göre kastedilen dayanamayacak kadar yaşlı olanlardır.⁵⁷

2.2.2. Âyetin Mensûh Olduğu Görüşü

Yukarıda belirtildiği gibi cumhur; “يُطِيقُونَ”nin mutlak kudret anlamında olduğunu belirtmiş, başta bir genişlik ve ruhsat olarak fakiri doyurma seçeneğinin olduğunu zikretmiş ama daha sonra tedricen uygulanan bir metot dâhilinde hükmün son haline kavuştuğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Bununla ilgili olarak “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ”nin “مَرِيضًا”e atıf edildiğini söyleyenlerle beraber⁵⁹ buradaki -aynı harf-i cerlere dikkat çekilerek- önceki âyette geçen “(كُتِبَ) عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ” cümlesine matuf olduğu ve ilk âyette orucun umumi olarak herkese farz iken, sonraki âyette bedel-i baz olarak daraltıldığı ifade edilmiştir. Bunun da sonraki âyette “*oruç tutsun*” emriyle nesh edilerek oruç tutmanın mazeret dışında bir gereklilik olduğu söylenmiştir.⁶⁰

Bu iki âyet arasındaki tahsis ilişkisi, nesh telakki edilmiş ve ilk âyete göre dileyen oruç tutmakla beraber, fidye verme ruhsatının olduğu ifade edilmiştir. Hâlbuki genel bir anlam taşıyan ilk âyetteki hükmü, ikinci âyet hususileştirerek sınırlandırmıştır.⁶¹ Bundan dolayı İbn Abbâs bu âyetin mensûh olmadığını, bundan maksadın, -tâkat kapsamında en dar olarak değerlendirilen- oruç tutmaya güç yetiremeyecek olan yaşlılar olduğunu söylemiştir.⁶² İlk gücü yetenlerin oruç tutma ve fidye verme seçeneği varken, sonraki âyet buna açıklık getirerek yaşlı ve hastalara bu ruhsatı tanımıştır.⁶³ Ayrıca âyette “*taama tâkat getirenlere fidye vardır*” şeklinde bir mana verilerek bundan kastın “fitir sadakası” olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴

2.2.3. Âyetin Seçenek Sunduğu Görüşü

Zorlanarak güç yetirilebilme manasında olan tâkat, bir meşakkat⁶⁵ olduğuna göre bu, şiddetli bir zahmet ve büyük bir çaba ile sıkıntıya tahammül gösterme anlamındadır. Dolayısıyla bu kapsamda olan yaşlı, hamile ve emzikli kadınlar gibi oruç tutmada zorlanan mazeret sahipleri, fidye

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 206.

⁵⁹ Dervîş, *İrâbü'l-Kur'ân*, 1: 235.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3: 86; Kurtubî, *el-Câmi*, 1: 220-221.

⁶¹ Ömer Faruk Atan, *Usul-i Fıkıhta Nesih*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 5.

⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1: 281.

⁶³ Bk. Remzi Kaya, *Kur'ân'da Nesih* (Bursa: 2001), 132-133.

⁶⁴ Bk. Şah Veliyullah Ahmed b. Abdirrahim ed-Dihlevî (ö.1762), *el-Fevzu'l-kebir fi usûli'l-Tefsîr*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 36.

⁶⁵ İsfahânî, “Tavk”, 2: 407.

ruhsatından yararlanır.⁶⁶

Bu görüş sahipleri, fidye seçeneğini kabul etmekle beraber daha sonra güç yetirirlerse oruç tutmaları gerektiğini ve bunun daha açık bir hüküm olduğunu ifade ederler. Ancak bundan geçici mazeret sahibi olanların -öncelikli olarak yükümlülükleri olduğu halde- kazayı tutmasının zorunlu olmadığı, dilerse sadece fidyeyle yetinebileceğini ifade ettiği için bu yorum tartışılmıştır.

Yukarıdaki nesh tartışmalarında da ifade edildiği gibi âyet(ler)in iniş sürecinde sadece mazereti olanları değil, genel olarak herkesi kapsayacak genişlikte oruç tutmayıp fidye verme seçeneğinin olduğu,⁶⁷ daha sonra hükmün daraltılarak sadece mazeret grubuna hasredildiği zikredilmiştir.⁶⁸

SONUÇ

Orucun ibadet yönü, sadece Bakara sûresinde ele alınır. Dört âyetinde orucun farziyetinin yanı sıra, fikhî boyutuyla ilgili farklı hükümler zikredilmiştir. Bakara sûresinin 183. âyeti ile farziyeti ifade edilmiş ama oruç ahkâmı son haline kavuşturulmamış, nüzul sürecinde tedrici olarak nihai şeklini almıştır. Bu âyetle Ramazan ayı zikredilmeden genel olarak oruç farz kılınmıştır. İhtilafların en yoğun olduğu 184. âyetle, öncekine göre orucun detayları verilmeye başlanmış, sonrakilerine nispetle daha geniş hükümler ortaya konmuştur. Âyetin başlangıcında “sayılı günler” ifadesine yüklenen anlamdan hareketle Ramazan öncesi Âşûrâ ve Eyyâm-i Bîyz gibi başka oruçların farz olduğu değerlendirmeleri yapılmıştır. Ancak tartışmalı olan bu yorumların, âyetin sarih ifadesine değil, rivayetlere dayandığı anlaşılmaktadır. Âyetin devamında oruç tutmama mazeretlerinin çerçevesi çizilmediği için kimlere şâmil olduğuyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Âyeti sarih manada kabul eden zahirî görüşlerle beraber, konuyla ilgili diğer âyetler ile rivayetleri dikkate alarak değerlendiren cumhurun görüşü mevcuttur. Buradaki tartışmanın ana mecrası, salt âyetin veya Ku’rân’ın tümünü göz önüne alarak hüküm istinbat etmektir. Zira her âyetin kendi bağlamında değerlendirilmesinin yanı sıra tedricî bir metotla inen Kur’ân’ın diğer âyetleriyle beraber değerlendirilmesi isabetli olacaktır. Bu mazeretleri geçici engel kabul edenlere göre, bunun daha sonra kaza edilmesinde görüş birliği vardır. Ancak kimi rivayetler ve fikhî yorumlara dayanılarak bunun peş peşe ve sonraki Ramazan öncesi tutma gerekliliğinde ihtilaf edilmiştir. Bundan dolayı en çok tartışılan kavram olan tâkatın kapsamı değerlendirilerek, bunun kimleri kapsadığı değerlendirilmiştir.

⁶⁶ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 2: 168.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 206; Râzî, *Mefâtîhu ’l-gayb*, 3: 83; Neseî, *Medâriku ’l-tenzil*, 1: 158-159.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtîhu ’l-gayb*, 3: 83/86; Kurtubî, *el-Câmi’*, I, 222; İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’ânî ’l-’azîm*, 1: 280; Sâbûnî, *Revâi ’u’l-beyân*, 1: 193-194.

Âyeti kendi bağlamında incelemeye çalışan ve geçici mazeret grubunun bu âyetle kaza orucu tutması gerektiğini düşünenler “يطبقون”ye olumsuz (güç yetirmemek) veya bunu çağrıştıran (zorlanma) bir anlam vermek için çaba harcamışlardır. Bundan hareketle oruç tutma yükümlülüğü ve geçici mazeretlerin kapsamıyla ilgili farklı teviller yapılmıştır. Tartışmanın diğer tarafları, başlangıçta ihtiyarî olarak oruç tutma ve fidye verme seçeneğinin olduğunu, sonraki âyetle bunun kaldırılarak geçici mazeret sahiplerinin kaza tutması gerektiğini hükme bağlamışlardır. Kaldırılan bu işlem nesih olarak değerlendirilmiş, sonraki âyetin öncekini daraltarak tahsis ettiği gözden kaçırılmıştır. Sonuç itibarıyla aynı olsa da dar manada âyet kendi içerisinde ve diğer âyetlerle bağlantılı olarak hükmün süreci açısından farklılık arz etmektedir. Bununla ilgili art arda üç âyet geldiğine göre oruç, Kur’ânî bir metot olan genelden özele doğru ve tedricî bir yol izlenmiştir. Ancak bunun için sonraki âyetin öncekinin hükmünü ortadan kaldırması şart değildir. Zira Bakara sûresi 184. âyette tâkatla ilgili geçen fiilin, gramer açısından olumlu olmayıp, güç yetirmemek/zorlanmak anlamı verildiği takdirde sonraki âyetin emriyle kaldırıldığı düşünülemez. Çünkü bu hükmün 185. âyet ile kaldırıldığını düşünenler de daimî mazeret grubunda olanların oruç tutma zorunluğunu dile getirmemişlerdir. Netice itibarıyla bu çalışmada, Bakara sûresinin 184. âyetinden ilk bakışta çıkarılabilecek fikhî hükümler ele alınmış, tâkat ve kapsamı tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu tartışmaların ana mecrası, âyeti kendi içinde değerlendirme ile rivayetler ve diğer âyetlerle olan münasebetleri dikkate almaktan kaynaklanıyor. Âyet(ler)i salt olarak ele alan zahirî yaklaşımlar azınlığın görüşünü ifade ederken, daha genel değerlendirmeler cumhurun ifadelerinde mevcuttur.

Spesifik olarak âyetten hareketle orucun fikhî yönü ve takat tartışmaları açısından makalemizin bu yönüyle alanında bir başlangıç olup, başka çalışmalara zemin hazırlayacağı kanaatindeyiz. Âyetler arası münasebet, diğer fikhî ahkâm, dayandığı rivayetleri değerlendirme, gramer ve belagat yönünden incelenerek yeni hüküm ve derin inceliklerin ortaya çıkarılması için başka araştırmalara kapı aralayacağı ümidindeyiz.

KAYNAKÇA

Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur’ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Atan, Ömer Faruk. *Usul-i Fıkıhta Nesih* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-Înâye şerhu’l-Hidâye*. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2007.

Bâşnefer, Sa’îd b. Abdilkâdir. *el-Muğnî fi fikhî’l-hacc ve’l-‘umre*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1427/2006.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa‘îd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’l-te‘vîl*. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1434/2013.

Burhânüşşerî‘a, Mahmûd b. Ahmed el-Mahbûbî. *Vikâyetü’r-rivâye fî mesâilî’l-Hidâye*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.

Cezîrî, Abdurrahman. *Kitâbü’l-Fıkh ‘ala’l-mezâhibi’l-erbe‘a*. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 2011.

Dervîş, Muhyiddîn. *‘Îrâbü’l-Kur‘âni’l-kerîm ve beyânuh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1432/2011.

Dihlevî, Şah Velîyullah Ahmed b. Abdirrahim. *el-Fevzu’l-kebir fî usûli’l-tefsîr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Esed, Muhammed. *Kur‘an Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1420/1999.

İsfahânî, Ebû Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğîb. “Savm” - “Tavk”. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur‘ân*. 2: 380 - 2: 407. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997.

İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü’l-muhtâr ‘alâ’d-dürri’l-muhtar şerhu Tenvîru’l-ebşâr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 1415/1994.

İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. Tunus: Dâru Suh-nûn, ts.

İbn Kesîr, el-Hâfız ‘Îmâduddîn Ebû’l-fidâ İsmâ‘îl el-Kuraşî ed-Dimeş-kî. *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-‘azîm*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1322/2001.

İbn Manzûr, Ebû’l-fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Misrî. “Savm” - “Tavk”. *Lisânü’l-‘Arab*. 8: 308-309 - 9: 161-163. 18 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Mergînânî, Bürhânüddîn Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl er-Rüşdânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü’l-mübtedî*. İstanbul: el-Mektebetü’l-hanîfiyye, ts.

Karagöz, İsmail - Keskin, Mehmet - Altuntaş, Halil. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karaman, Fikret - Karagöz, İsmail - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet -Ural, İbrahim. “Oruç”. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 534. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, ts.

Kaya, Remzi. *Kur‘ân’da Nesih*. Bursa: b.y., 2001.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi‘ li ah-kâmi’l-Kur‘ân*. Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1420/1999.

Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta‘lîli’l-Muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Nesefî, Ebû Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku’l-tenzîl ve hakâiku’l-te‘vîl*. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1420/1999.

Râzî, Muhammed Fahrüddîn b. Diyâiddîn Ömer. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1415/1995.

Sâbunî, Muhammed ‘Alî. *Revâi‘u’l-beyân tefsîru âyâtî’l-ahkâm mine’l-Kur‘ân*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 1432/2011.

Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'ri-feti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1425/2004.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdil-lâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî*. İstanbul: el-Mektebe-tü'l-hanîfiyye, ts.

Yazır, Elmalî Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2012.

Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Zemahşerî, Ebû Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, el-Havârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vil*. Kahire: Mektebetü Mısır, ts.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1433/2012.

-----*et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîdeti ve 'ş-şerî'ati ve'l-menhec*. Beyrut: Dâru'l-fıkrî'l-mu'âsır, 1411/1991.